

II.3.2. UKSZTAŁTOWANIE POWIERZCHNI ZIEMI

Województwo śląskie pod względem różnorodności form terenu należy do najbardziej uprzywilejowanych obszarów Polski. Występują w nim prawie wszystkie typy rzeźby wykształconej przez procesy geomorfologiczne jakie możemy spotkać w naszym kraju, zaś te których tutaj brakuje – choćby przykłady rzeźby wysokogórskiej, czy powulkanicznej można znaleźć w niedalekim sąsiedztwie (mapa II.3.2/1). Wyjątkiem jest rzeźba wybrzeży morskich, ale dzięki licznym antropogenicznym zbiornikom wodnym możemy obserwować, choć tylko w skali mikro, identyczne zjawiska strefy brzegowej

Takie bogactwo form terenu jest związane ze zróżnicowaniem geologii obszaru. Zarówno pod względem litologicznym, jak i tektonicznym. Obok przykładu młodych gór fałdowych zbudowanych z fliszu karpackiego występują w województwie wyżyny węglanowe i piaskowcowe potrzaskane uskokami tektonicznymi i dominujące nad okolicą progami strukturalnymi, wysoczyzny utworzone z utworów ilastych trzeciorzędu i czwartorzędowych serii polodowcowych oraz wodnolodowcowych niekiedy okrytych lessem. Jest także rzeźba charakterystyczna dla nizin – równinne obszary, zwykle zajęte przez formy eoliczne, palczasto wnikające od strony Niziny Śląskiej między garby Wyżyny Śląskiej. Widzimy tutaj zatem charakterystyczne dla całego naszego kraju stopniowe przechodzenie od południa ku północy i północo-zachodowi od rzeźby górskiej do nizinnej.

Południową część województwa zajmują Beskidy Zachodnie należące do Karpat. W ich skład wchodzi: Beskid Śląski, Beskid Żywiecki i Beskid Mały. Wszystkie one powstały poprzez sfałdowanie i nasunięcie warstw piaskowców, łupków z przeławieniami margli i zlepieńców, akumulowanych wcześniej w morzach kredowym i trzeciorzędowym. Fałdy te należą do zewnętrznej strefy łańcucha karpackiego. Podatne na wietrzenie i erozję skały pozwoliły na wypreparowanie wzniesień, grzbietów i masywów o kopulastych szczytach i łagodnych stokach rozdzielonych dosyć rozległymi kotlinami i dolinami. Jedynie w nielicznych miejscach występują izolowane formy skalne i bardziej okazałe progi wodospadów zbudowane z bardziej odpornych piaskowców magurskich.

Na przedpolu Beskidów znajduje się Pogórze Śląskie należące geologicznie do wyżej wymienionej jednostki, zbudowane z podobnych skał jak sąsiednie góry. Ma ono postać stopnia morfologicznego z pagórkowato-falistską powierzchnią.

Na północ od Beskidów i Pogórza Śląskiego znajduje się strefa zapadlak przedgórskich, w skład której wchodzi Kotlina Raciborsko-Oświęcimska. Pod ciężarem nasuwających się płaszczowin w trzeciorzędzie powstało tam obniżenie wypełnione morzem, a w nim osadziła się miększa seria głównie ilasta zawierająca piaskowce, gipsy, sól kamienną, a nawet siarkę. W obrębie dna kotliny spod tych osadów wyzieraają jednak podniesione tektonicznie zręby i pagóry zbudowane ze skał starszych, np. zrąb Rydułtów stanowiący cokolwiek Płaskowyżu Rybnickiego. Dno Kotliny Raciborsko – Oświęcimskiej zasłane jest osadami czwartorzędowymi. Są to utwory wodnolodowcowe, lodowcowe, rzeczne i eoliczne w tym lessy. Lessy zajmują wierzchowinę Płaskowyżu Rybnickiego i sąsiadującego poprzez dolinę górnej Odry Płaskowyżu Głubczyckiego. Charakterystyczna jest rzeźba tych terenów – rozległe spłaszczone lub lekko faliste wierzchowiny rozczłonkowane dosyć głębokimi dolinami i ponacinane w strefach krawędziowych przez parowy i wądoły.

Z Kotliną Raciborsko-Oświęcimską graniczy na północy bardzo czytelną krawędzią Wyżyna Śląska. Jakkolwiek w sensie geologicznym jest to w całości monoklina o słabo nachylonych warstwach skalnych, to zjawisko to w rzeźbie wyraża się okazale dopiero w północnej części Wyżyny. Część południowa – Płaskowyż Bytomsko-Katowicki silnie potrzaskany równoleżnikowymi uskokami został zdyslokowany naprzemianległymi rowami i zrębami tektonicznymi. Wyżynę budują tworzące elewacje wapienie, dolomity, piaskowce oraz łatwo wietrzejące i podatne na szybszą erozję łupki, ily i piaski, w obrębie których zostały wypreparowane obniżenia międzyprogowe. Część wzniesień – głównie stoki i obniżenia zarzucone

są piaszczystymi i gliniastymi osadami czwartorzędowymi o genezie wodnolodowcowej i lodowcowej.

Wyżyna Śląska – w południowej części – oraz Płaskowyż Rybnicki obfitują w antropogeniczne formy terenu. Są to hałdy i nadpoziomowe osadniki górnictwa węglowego, hutnictwa, energetyki, w mniejszym stopniu górnictwa rud. Tych ostatnich jest jednak dosyć dużo w okolicach Częstochowy. W strefach eksploatacji górniczej dużo jest form zapadliskowych i niecek z osiadania oraz wyrobisk po eksploatacji piasków podsadzkowych.

Na wschód od Wyżyny Śląskiej, mniej więcej południkowo, rozciąga się Wyżyna Krakowsko–Wieluńska. Jest ona między Częstochową a okolicami Ogrodzieńca oddzielona od strefy obniżen na wschodnim krańcu Wyżyny Śląskiej wysoką miejscami na ponad 100 m kuestą. W zasadniczej części jest ona zbudowana z wapieni płytowych i skalistych. Wapienie drugiego typu tworzą charakterystyczne formy skalne nieraz o fantastycznych kształtach. Liczne są zjawiska nie tylko krasu powierzchniowego, ale i podziemnego – przede wszystkim jaskinie. Na północny zachód od Częstochowy skrasowiaste skały wapienne Wyżyny w większości ukryte są pod osadami polodowcowymi i wodnolodowcowymi. Na wschód od Wyżyny spotykamy charakterystyczną rzeźbę obszarów lessowych tzw. Lelowskiego Płata Lessowego z parowami, a nawet wąwozami, a dalej Lelowski Próg Kredowy. Za progiem równoleżnikowo przebiega rozległa dolina Pilicy.

Podobny, jak w przypadku doliny Pilicy, nizinny charakter mają – nawet jak w przypadku Małej Panwi – o wiele szersze doliny północno-zachodniego krańca województwa. Zajęte przez piaski, często w przeszłości przewiane, nawiązują rzeźbą do sąsiednich obszarów Opolszczyzny, należących już do Niziny Śląskiej.

Regionalizację geomorfologiczną województwa śląskiego przedstawia ryc. II.3.2./1.